مخزن العلوم

يعني

حصو علم قرأت جو

ازافادات

اعلیٰ جناب فضائل مآب حضرت صاحب شاه آغا

سرهندي مجددي مدظله العالي

فائدو

اسان اڳي ڪي قاعدا علم قرأت جا سنڌي ۾ لکيا هوا ۽ خيال هو ته اهي عَمَّ جي سيپاري سان گڏ ڇاپايا وڃن ۽ بابن سان گڏ ٻارن کي پڙهايا وڃن مگر اهو ڪم نه ٿيو. هاڻي اهي قاعدا هن جاءِ تي لکجن ٿا ته اهي متفرق پنا گم ٿي نه وڃن جيڪڏهن موقعو مليو ته اهي اسانجي خيال موجب سيپاري سان گڏ ڇاپايا وڃن ۽ ٻارن کي پڙهايا وڃن.

بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ

نحمده ونصلي ونسلم على رسوله الكريم وعلى اله واصحابه اجمعين

اما بعد. قرآن شريف الله تعالىٰ جو مٺي مرچاري عربي ٻولي ۾ نازل ٿيو آهي سوان جي مخرجن ۽ قاعدن موافق پڙهڻ گهرجي. جيڪڏهن برخلاف ان جي غلط سلط پڙهندو سو ته ڪلام الله تعالىٰ چئبو نه عربي ٻولي.

ڏسو جيڪڏهن اسانجي سنڌي ٻولي ۾ ماڻهون ڪو اکر غلط چئي ته ڪهڙو نه عيبدار ڏسڻ ۾ اچي ٿو؟ هي ته ڪلام خداوند تعالىٰ جو آهي عيب دار ٿيڻ ڪري ڇا پاس ته گنهگار ٿيڻ ٻئي پاسي. تنهنڪري مردن ۽ خواتين تي فرض عين آهي ته ڪلام الله صحيح ڪري پڙهن.

استادن کي گهرجي ته ننڍي هوندي ٻارن کي صحيح مخرج پڙهڻ سيکارين خصوصًا جن اکرن ۾ تفاوت ٿوري آهي مثلاً سين ۽ صاد، ذال ۽ زي، قاف ۽ ڪاف، عين ۽ همزه جو فرق ڪرڻ سيکارجي نه ته وڏي هوندي زبان مشڪل ورندي ۽ هميشه غلط پيو پڙهندو. تنهنڪان پوءِ هي ضروري قاعدا قرأت جا ياد ڪرائي جيڪڏهن اهڙي طرح ڪوشش ڪري پڪو پڙهائيندو اميد ته پوءِ سڄو قرآن شريف صحيح پڙهندو ويندو.

سمجهاڻي

جنهن اکر تي جزم هجي ان کي "سَاکِنْ" چئبو آهي
جنهن اکر تي پيش هجي ان کي "مَضۡمُوۡمۡ" چئبو آهي
جنهن اکر تي زبر هجي ان کي "مَفۡتُوۡحۡ" چئبو آهي
جنهن اکر تي زير هجي ان کي "مَكۡسُوۡر" چئبو آهي
جيڪو اکر زير يا زبر يا پيش وارو هجي انکي "مُتَحَرِّك" چئبو آهي
مَا قَبۡل - جي معنىٰ اڳيون اکر
مَا بَعۡد - جي معنىٰ پٺيون اکر

"مُشَدَّدْ" جي معنىٰ شَدَّ وارو

"مَمْدُوْدْ" جي معنىٰ مَدَّ وارو

قاعدو پهريون ۱

قاعدو لام جي تفخيم ۽ ترقيق جو

اَللّٰه جي لام اڳيان زبر هجي ته اهو لام سنهو ڪري پڙهجي جيئن "بِسْمِ اللّٰهِ" "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" ۽ جيڪڏهن زبر هجي يا پيش هجي ته لام کي ٿلهو ڪري پڙهجي جيئن "خَتَمَ اللّٰهُ" "يَفْعَلُ اللّٰهُ" ۽ ٻيا سڀ لام قرآن شريف ۾ سنها ڪري پڙهبا ڪو به لام ٿلهو ڪري نه پڙهبو جيئن "وَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَوْلَآ اُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ"

قاعدو ٻيو ۲

قاعدو را جي تفخيم ۽ ترقيق جو

رِيْ زير واري هجي ته سنهي ڪري پڙهجي جيئن "رِزْقًا" "رِجَالًا" ۽ زبر يا پيش واري هجي ته پُر يل پڙهجي جيئن "رَبِّ" "رُزِقُوْا" پر جيڪڏهن "ري" ياڪ ساڪن هجي ته آن جو ماقبل ڏسجي، ماقبل زير وارو هجي ته "ري" سنهي ڪري پڙهجي جيئن "فِرْعَوْنَ" "مِرْيَةٍ" ۽ جيڪڏهن ماقبل انجو زبر دار وهجي يا پيش وارو هجي ته "ري" پُر يل پڙهجي جيئن "قَرْيَةٍ" "قُرْبَانًا"۔

قاعدو ٽيون ۳

قاعدو اظهار جو

نُوْنَ ساڪن يا تنوين کان پوءِ ڪو حرفِ حلقي اچي ته ان نُوْنَ يا تنوين کي تمام چٽو ڪري پڙهجي جيئن مِنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ۔

سوال۔ حرف حلقي ڪهڙا آهن؟

جواب۔ حرفِ حلقي شش بود اي نورِ عين: همزه و هاو حا و خا و عين و غين

سوال "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" ۾ ڪهڙا اکر ساڪن ۽ ڪهڙا متحرڪ آهن؟

سوال "يَقُوْلُ" ۾ واو جو ماقبل ڪهڙو آهي ۽ مابعد ڪهڙو آهي؟ اهڙا ٻيا به ٻي مثال شاگرد کان ٻيي معنا ٽون پڇيون ڪرائي.

استاد کي گهرجي ته سنهو لام ۽ ٿلهو لام شاگرد کي پڙهي ٻڌائي

همزه جو مثال "مَنْ اٰمَنَ"	"رَسُوْلٌ اَمِيْنٌ"
ه جو مثال "اِنْ هُوَ"	"جُرُفٍ هَارٍ"
ح جو مثال "مِنْ حَسَنَةٍ"	"عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ"
خ جو مثال "مِنْ خَيْرٍ"	"قَوْمٌ خَصِمُوْنَ"
ع جو مثال "مِنْ عَلِيْمٍ"	"سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ"
غ جو مثال "مِنْ غِلٍّ"	"عَزِيْزٌ غَفُوْرٌ"

قاعده چوٿون ۴

قاعدهء اقلاب

نون ساڪن يا تنوين کان پوءِ "ب" اچي ته ان نون يا تنوين کي "ميم" سان مٽائي غنو ڪري پڙهي جهڙي طرح "مِنْۢ بَعْدِ" ۽ "اَلِيْمٌۢ بِمَا كَانُوْا" کي هن طرح پڙهبو "مِمْ بَعْدِ"، "اَلِيْمُمْ بِمَا كَانُوْا"

سوال۔ غنه ڇا کي چئجي

جواب۔ نڪ مان سُرُ يعني نرم آواز ڪڍڻ کي غُنّه چئبو آهي جيئن اِنَّ الَّذِيْنَ۔ مِنْ مَّآءٍ ان کري جيڪڏهن نڪ بند هوندو ته غنو ڪري نسگهندو اِن نون جي مٿان مصحفن ۾ نه ڪي وميم نشان لاءِ لکندا آهن جيئن اَنْۢبِئُوْنِيْ

قاعده پنجون ۵

قاعدهء يرملون

ڪنهن لفظ جي آخر ۾ نون ساڪن يا تنوين هجي تنهن کان پوءِ "يَرْمَلُوْنَ" جو ڪو اکر اچي ته ان نون يا تنوين کي ادغام ڪري پڙهو. پر ڪڙ يعني لام ۽ ري ۾ ادغام بغير غنه جي ڪبو جيئن "مِنْ لَّدُنَّا" ۽ "غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ" ۽ ينمو يعني يَ، نَ، مَ، وَ ۾ ادغام غنه سان ڪبو

ي جو مثال	نَ سان	"اَنْ يَّقُوْلُوْا"	تنوين سان	"لِقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ"
نَ جو مثال	نَ سان	"اَنْ نَّقُوْلَ"	تنوين سان	"حِطَّةٌ نَّغْفِرْ"
وَ جو مثال	نَ سان	"مِنْ وَّرَآئِهِمْ"	تنوين سان	"هُدًى وَّرَحْمَةٌ"
مَ جو مثال	نَ سان	"مِنْ مَّلْجَاٍ"	تنوين سان	"هُدًى مِّنْ رَّبِّهِمْ"

سوال:- ادغام ڇا کي چئجي؟

جواب:- هڪ ٿي اکر کي ٻئي اکر ۾ گڏي شدَّ سان ڪري پڙهڻ کي ادغام چئبو آهي

قاعده ڇهون ٦

جيڪڏهن نون ساڪن يا تنوين کان پوءِ حرف حلقي يا يرملون ۽ ب کان سواءِ ٻيا اکر اچن ته ان نون يا تنوين کي ڇنڊڪي نه پڙهجي بلڪ ٿورو غنو ڪجي جنهنکي اِخفا چئبو آهي يعني غنه ۽ اظهار جي درميان. اهي باقي پندرهن ئي آهن ت، ث، ج، د، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ف، ق، ڪ جي هن بيت جي لفظن جي منڍ ۾ مذڪور آهن.

"صِفْ ذَا ثَنَا كَمْ جَادَ شَخْصٌ قَدْ سَمَا ۔ دُمْ طَيِّبًا زِدْ فِيْ تُقًى ضَعْ ظَالِمَا"

يَنْصُرْكُمْ مَنْ ذَا الَّذِيْ مَنْثُوْرًا

اَنْجَيْنٰهُ مِنْ شَرٍّ

قاعده ستون ٧

ميم ساڪن کان پوءِ ٻيو ميم اچي ته ادغام غنه سان ڪبو جئين لَكُمْ مَّا كَسَبْتُمْ "اَمَّنْ يُّجِيْبُ الْمُضْطَرَّ" ۽ جيڪڏهن ميم ساڪن کان پوءِ "ب" اچي ته ميم کي ٿورو غنه سان بغير ادغام جي پڙهجي جئين هُمْ بِرَبِّهِمْ، وَمَنْ يَّعْتَصِمْ بِاللّٰهِ، باقي ٻين سڀني اکرن اڳيان ميم ڇنڊڪي پڙهبو خصوصًا جيڪڏهن ميم کان پوءِ واو يا فِي اچي جئين "هُمْ فِيْهَا"، "عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّآلِّيْنَ"

قاعده اٺون ٨

جيڪڏهن	ت	ساڪن کان پوءِ	ط	اچي	"قَالَتْ طَّآئِفَةٌ"
يا	ط	ساڪن کان پوءِ	ت	اچي	"لَئِنْ بَسَطْتَّ"
يا	ت	ساڪن کان پوءِ	د	اچي	"اَثْقَلَتْ دَّعَوَا اللّٰهَ"
يا	ذ	ساڪن کان پوءِ	ظ	اچي	"اِذْ ظَّلَمُوْا"

يا لَ ساڪن ڪان پوءِ رَ اچي "قُلْ رَّبِّ"
يا دَ ساڪن ڪان پوءِ تَ اچي "عَبَدْتُّمْ"
يا بَ ساڪن ڪان پوءِ مَ اچي "يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَّعَنَا"

ساڪن اکر ڪان پوءِ ٻيو به ساڳيو اکر متحرڪ اچي جهڙوڪ "اِضْرِبْ بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ" "قَدْ دَّخَلُوْا"، "اِذْ ذَّهَبَ"، "بَلْ لَّا يَخَافُوْنَ" ته انهن سڀني صورتن ۾ ادغام ڪري.

سوال - ادغام جا گهڻا قسم آهن ؟

جواب - ٻه قسم آهن هڪڙو ادغام ڪامل ٻيو ادغام ناقص، ادغام ڪامل ان کي چئبو آهي جو ٻئي اکر بالڪل هڪ ڪري پڙهجن، جيئن "قُلْ رَّبِّ" ۾ ادغام ناقص اهو آهي جو پهرين اکر جو به ڪجهه مخرج ظاهر ٿئي جيئن "لَئِنْ بَسَطْتَّ" پهرين طا جو مخرج ٿورو ڪري تي ۾ ادغام ڪري.

قاعدو نائون ٩

حرف مَدّ جا ٽي آهن (١) وَاو ساڪن ماقبل انجو مَضْمُوْمُ (٢) الف ساڪن ماقبل انجو مَفْتُوْحْ (٣) يَ ساڪن ماقبل انجو مَڪْسُوْرُ، ان کان پوءِ همزه اچي ته اتي ننڍي مَدّ ڪرڻ گهرجي-

سوال - مَدّ جي معنيٰ ڇا آهي ؟

جواب - مَدّ جي معنيٰ ڇڪڻ ۽ آواز کي ڊگهو ڪرڻ تنهنجا ٻه قسم آهن، ننڍي مَدّ ۽ وڏي مَدّ، ننڍي مَدّ ٻن الفن يعني چئن حرڪتن جيتري ٿئي ٿي ۽ وڏي مَد ٽن الفن يعني ڇهن حرڪتن جيتري ٿئي ٿي.

سوال - ٻن الفن يا ٽن الفن جو وقت ڪيترو آهي ؟

جواب - ٻن الفن جو وقت ٻه ڀيرا الف چوڻ ۽ ٽن الفن جو ٽي ڀيرا الف چوڻ، ۽ ڪن چيو آهي ته الف ۾ ٻه حرڪتون آهن، ٻن الفن ۾ چار حرڪتون ۽ ٽن ۾ ڇهه، ۽ حرڪت جي معنيٰ آڱر چوڙڻ يا ٻڌڻ.

قاعدو ڏهون

جتي وقف ڪجي اهو اکر هميشه ساڪن ڪري پڙهجي اگرچه ان تي زبر زير يا پيش يا تنوين لکيل هجي جيئن "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدْ اَللّٰهُ الصَّمَدْ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا اَحَدْ" ۽ جيڪڏهن وقف واري اکر کي ٻه زبرون هجن ته ان تنوين کي الف ڪري پڙهو. جيئن "سَلَامًاط"، "سَوَاءًط"، پڙهبو سَلَاما سَوَاءَا-

۽ جيڪڏهن گول تي جي مٿان وقف هجي ته اُن "ت" کي "ه"، ڪري پڙهو جيئن "رحمةط"، "مغفرةط" کي "رحمه" ۽ "مغفره" پڙهبو.

۽ جيڪڏهن ڊگهي "ت" مٿان وقف هجي ته ان کي "ه" ڪري نه پڙهو فقط "ت" کي ساڪن پڙهو جيئن "مَيِّتْط"، "جنّاتط"

سوال:- وقف جي معنىٰ ڇا آهي؟

جواب:- وقف جي معنىٰ بيهڻ، ۽ پڙهڻ کي ٿورو بند ڪرڻ، سو جتي آيت جي پڄاڻي يعني گول نشاني هن طرح ٥ لکيل هجي يا "م" يا "ط" يا قف لکيل هجي اتي ضرور بيهڻ گهرجي ۽ جتي "لا" يا "صل" لکيل هجي اتي بيهڻ نه گهرجي، وصل يعني گڏي پڙهڻ گهرجي، ۽ جتي "ج"، "ز"، "ص"، "صلي" لکيل هجي اتي وقف ڪرڻ ۽ وصل ڪرڻ ٻئي جائز آهن، مگر "ج" ۾ وقف ڪرڻ بهتر آهي ۽ "ز" ۽ "ص" ۽ "صلي" ۾ وصل ڪرڻ

تَمَّتْ هٰذِهِ الرسالة الشريفة

بعونه تعالىٰ تاريخ ٢٧ رجب المرجب

سنه ١٣٩٠ھ

كتبه نور احمد سومرو

عفي عنه

فَنِّ تَجْوِيْد يعني علم قرأت جا كي

مَسْئَلا

(٨٦)

قرأت جي معنىٰ آهي زبان سان ڪي لفظ پڙهڻ. رڳو مانُ ڪري ٻيهڻ يا ويهڻ کي قرأت نه چئبو آهي. نماز ۾ جتي ستري قرأت ڪرڻي آهي اُتي به زبان سان اکر پڙهڻ ۽ لفظن جي تصحيح ڪرڻ واجب آهي. بعضي ماڻهو چپ به نه چوريندا آهن، زبان به نه هلائيندا آهن. شايد خيال سان يا تصور سان قرأت ڪندا آهن، اها قرأت صحيح نه آهي. قرآن شريف يا ٻيون جيڪي دعائون آهن، سي سڀ زبان سان پڙهڻ گهرجن. تو سو ڪتاب "الحصن الحصين" ۽ شرح شيخ علي قاري.

"وَكُلُّ ذِكْرٍ مَشْرُوعٍ وَاجِبًا كَانَ أَوْ مُسْتَحَبًّا لَا يُعْتَدُّ بِشَيْءٍ مِّنْهُ حَتّٰى يَتَلَفَّظَ بِهٖ وَيُسْمِعَ نَفْسَهٗ اِنْتَهٰى بِلَفْظِهٖ"

چونڪ هن مسئله ۾ اڪثر ماڻهو غلطي تا ڪن تنهنڪري تاڪيد لاءِ مڪرر لکيو سين.

(٢) بعض حافظ صاحبان "وَلَا الضَّآلِّيْنَ" جي مَدّ جي ڪي ڏهن مَدُن جيتري ڊگهي ڪري پڙهندا آهن. ٻيو جڏهن لام تي اچن آهن ته لام مُخَفَّف ڪري بغير شدّ جي پڙهندا آهن. حالانڪ "الف" تي مَدّ آهي ۽ لام جي شدّ ڪري. شدّ نه پڙهبي ته پوءِ مَدّ پڙهڻ غلط ٿيندي.

(٣) هن وقت ضاد ۽ ظا جي مخرج ۾ گهڻو اختلاف پيدا ٿيو آهي ۽ ٻنهي طرفن کان انهيءَ مسئله تي ڪافي بحث مباحثو هلي رهيو آهي. انهيءَ باب ۾ گهڻا رسالا ۽ تحريرون ڇاپجي ويون آهن.

اسانجي فتوىٰ آهي ته ضاد کي ظا سان مشابه ڪري پڙهڻ غلط آهي. فارسي ۽ سنڌي ۾ ز ڪري پڙهڻ عام رواج آهي، جيئن "قرض"، "مرض" کي "قرز"، "مرز" پڙهڻ يا "حضرت صاحب" کي "حذرت ساهب" چوڻ ۾ گناهه ڪونه آهي مگر قرآن شريف ائين پڙهڻ نه گهرجي. ڪن جاين تي ته نماز به ڇڏي ٿيندي. تو سو ڪتاب "منية المصلي" باب زلة القاري

۽ ٻيا ڪتاب فقه جا. هتي زياده بحث ڪرڻ ضروري نٿا سمجهون. هتي فقط هڪڙي تحرير مولانا حافظ محمد ابراهيم ياسينيءَ جي نقل ڪريون ٿا جنهن ۾ هيل ماڻهن کي مسئلو دليلن سان معلوم ٿئي. هي تحرير اصل عربي ۾ لکيل ۽ سنڌي ۾ ان جو ترجمو ساڻس ڇپيل آهي اسين فقط اُن جي سنڌي حصو نقل ڪريون ٿا. وَهُوَ هٰذا بعينه.

سوال - عالم سڳورا هن مسئلي ۾ ڇا ٿا فرمائن ته :- هڪ شخص ضاد کي ظا جي آواز سان پڙهي ٿو. ضاد جي ادا ڪرڻ جي قدرت به اٿس مگر چوي ٿو ته ضاد جو آواز ظا وانگر آهي. ٻنهي ۾ فرق ڪونه آهي. ڇا اهو چوڻ سندس صحيح آهي يا نه؟ ۽ قرآن شريف کي ان آواز سان پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ اُن جي امامت ۽ نماز صحيح آهي يا نه؟ دليل سان بيان ڪريو ته الله تعاليٰ اوهانکي اجر ڏئي.

جواب - ضاد جو آواز ظا جي آواز کان جدا آهي. تفسير سراج المنير ۾ علامه زمخشري جو قول آهي ته :- "ضاد ۽ ظا جي وچ ۾ فرق ڪرڻ واجب آهي. ٻنهي جي جدا جدا ڪرڻ ۾ قاري کي محنت ڪرڻ ضروري آهي، جو گهڻا عجمي فرق نٿا ڪن، جي ڪن ٿا ته غلط ٿا ڪن. حالانڪ ٻنهي جي وچ ۾ وڏو فرق آهي الخ". بيضاوي جي حاشيه ۾ آهي ته ضاد ۽ ظا جي وچ ۾ وڏو فرق آهي الخ. "جزريه" جي متن ۾ آهي ته:-

"وَالضَّادَ بِاسْتِطَالَةٍ وَمَخْرَجِهٖ مَيِّزْ مِنَ الظَّاءِ كُلَّهَا تَجِيْءُ"

يعني ٻنهي جي جدا مخرج جي ڪري ضاد کي ظاء کان جدا ڪر الخ

شافيه ۾ آهي ته "ضاد ضعيف، يعني ضاد ۽ ظا جي وڇ ميان نکتل قبيح آهي.

انهن عبارتن مان ظاهر آهي ته ضاد ۽ ظا جي وچ ۾ نه مماثلة آهي نه مشابهة بلڪ انهن ۾ وڏو فرق آهي. پوءِ جيڪو ماڻهو قرآن شريف ۾ ضاد کي عمدًا ظا جي آواز سان پڙهندو اهو گنهگار ٿيندو. عالمن ته اُن تي ڪفر جو حڪم ڪيو آهي. جنهن ملا علي قاري شرح فقه اڪبر ۾ محيط کان نقل ڪيو آهي ته امام فضلي کان اهو سوال ٿيو، جنهن ضاد کي ظا ڪري پڙهندو ته بابت چيو ته " ان جي امامت ناجائز آهي ۽ جي عمدًا پڙهندو ته ڪافر ٿيندو الخ"

جامع الفصولين جي ٣٨ فصل ڪلمات ڪفريه ۾ آهي ته جو شخص ضاد جي بجاءِ ظا پڙهندو، ان جي امامت جائز نه آهي پر سندس نماز به صحيح نه آهي. عمدًا ڪندو

نه ڪافر آهي. جو ته ضاد پڙهڻ تي قدرت اٿس عمدًا اُن کي ڇڏي ڏئي، امامت ۽ سندس نماز غير صحيح آهي. "امامت بابت" جامع الفصولين" ۽ "علامه علي قاري" کان مٿي لکيل آهي ته ان جي امامت بالڪل ناجائز آهي ۽ سندس نماز فساد بابت ردّ المحتار ۾ خزانة الاڪمل کان لکيل آهي ته قاضي ابوالعاصم چيو آهي ته "جيڪڏهن عمدًا ائين ڪري ٿو ته سندس نماز فاسد ٿيندي ۽ جي اتفاقي ان جي زبان مان نڪري ويو يا فرق ڪري نٿو سگهي ته نماز فاسد ڪانه ٿيندي". فتاوىٰ بزازيه ۾ آهي ته اهو قول مختار آهي ۽ تمام پورو آهي الخ.

امام محدث، شيخ الاسلام نووي، شافعي "ڪتاب الاذڪار" ۾ چيو آهي ته جيڪڏهن "وَلَا الضَّآلِّيْنَ" کي ظا سان پڙهيائين ته راجح وجه موجب سندس نماز باطل ٿي، مگر جو سگهڻ کان پوءِ به ادائي کان عاجز آهي، معذور آهي الخ.

هن سموري لکڻ مان ثابت آهي ته ضاد ۽ ظا جي آواز ۾ وڏو فرق آهي، ٻنهي ۾ نه مماثلت آهي نه مشابهت، بلڪ هڪ ٻئي کان گهڻو پري آهن. جو شخص قرآن مجيد ۾ ضاد کي ظا جي آواز سان پڙهندو، سو گنهگار آهي مٿس ڪافر ٿيڻ جو خوف آهي. ان جي نه امامت صحيح آهي نه سندس نماز صحيح آهي. والله اعلم بالصواب

(حَرَّرَهُ الفقير محمد ابراهيم الياسيني)

هن تحرير تي اٽڪل ويهن عالمن جون صحيحون پيل آهن، انهن مان هڪڙي صحيح قاري حسن بن ابراهيم مدني جي به آهي، جو حافظ محمد قاري شڪارپوري جو استاد آهي، جنهن سنڌ ۾ اوّل اهو اختلاف پيدا ڪيو ۽ ضاد کي ظا سان مشابهه ڪري پڙهڻ کي رواج ڏنو

(٢) "الله اڪبر" ۾ لام کي پُري پڙهو، ۽ "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ" ۾ لام کي سنهو ڪري پڙهو. سنهي ۽ ٿلهي پڙهڻ جو آواز استاد کان سکو

قاعدو آهي ته الله جي لام اڳيان زبر هوندي يا پيش هوندو ته اهو لام پُري ٿلهو ڪري پڙهبو، جهڙو "اِنَّ اللّٰهَ" ۽ "وَاعْبُدُوا اللّٰهَ" ۽ جيڪڏهن اڳيان زير هوندي ته سنهو ڪري پڙهبو، جهڙو "بِسْمِ اللّٰهِ" ۽ "اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ". الله جي لام کان سواءِ ٻيا لام هر حال ۾ سنها ڪري پڙهبا چاهي اڳيان زبر هجي يا زير يا پيش هجي.

(۵) ٻي رٰي جا ٻه قسم آهن. ٿلهي ۽ سنهي. قاعدو هي آهي ته رٰي ساڪن هجي جيئن "اللهُ اَڪبَرُ" يا "تَرْمِيهِمْ" ته اها رٰي ٿلهي ڪري پڙهو ۽ جيڪڏهن زير سان متحرڪ هجي، ته سنهي پڙهو جيئن "رِجَالٌ" پر جيڪڏهن زبر هجي يا پيش هجي ته پُر ڪري پڙهو، جيئن "رَبُّكَ" يا "رُبَمَا". هن قاعدي جا ٻيا شرائط ۽ تفصيل، تجويد جي ٻين وڏن ڪتابن ۾ ڏسو.

قاعدو:- حرف جي مخرج معلوم ڪرڻ لاءِ، قارين هي قاعدو ٻڌايو آهي، ته جنهن حرف جي مخرج معلوم ڪرڻ گهرو، ان حرف جي مٿان همزه متحرڪ مفتوح لڳائي، ان اکر کي شد ڏئي پڙهو. پوءِ ڏسو ته اهو اکر زبان جي ڪهڙي طرف کان نڪري ٿو ۽ زبان جا ڪهڙا اجزا حرڪت ڪن ٿا مثلاً اَلّ، اَمّ، اَضّ، اَسّ وقس علیٰ هذا.

پنهنجو حال مونکي ننڍي پڻ ۾ رٰي جي مخرج چوڻ نه ايندي هئي ۽ رٰي کي لام ڪري چوندو هوس، مثلاً تارن کي تالا ۽ ڪاري کي ڪالا ڪري چوندو هوس، ان ڪري ٻيا ٻار مون تي کلندا هوا پوءِ ڪجهه وڏو ٿيس ته اهو نقص لهي ويو ۽ رٰي کي رٰي پڙهڻ آيو، هاڻي قرأت ۾ اجا هي نقص منهنجي زبان ۾ آهي، جو صاد جي صحيح مخرج ادا ڪري نٿو سگهان ۽ سين جهڙي مخرج ڪري پڙهان ٿو. ڪوشش ڪريان ٿو ته صحي مخرج ادا ڪريان، مگر زبان جيئن ته ٿي ڪري ۽ صاد جو مخرج تڪلف سان ڪڏهن صحيح، ڪڏهن سين جهڙو ادا ٿئي ٿو.

سوال:- حرف حلقي ڪهڙا آهن؟

جواب:- حرف حلقي ڇهه آهن ڪما قال:-

حرف حلقي شش بود اے نور عين ۔ همزه ها و حا و خا و عين و غين

هنن حرفن کان اڳي نون ساڪن يا تنوين هوندي، ته اهو نون يا تنوين قاعدي موجب اظهار ٿيندي، يعني چٽو ڪري پڙهبو، غُنه نه ڪبو. جيئن "مَنْ اٰمَنَ" ۽ "رَسُوْلٌ اَمِيْنٌ"، "يا عَلِيْمٌ، يا حَڪِيْمٌ". انهن ڇهن حرفن کان سواءِ ٻيا جيڪي حرف آهن انهن سڀني ۾ نون ساڪن غنه ڪري پڙهبو، مثلاً "اِنَّ الْاِنْسَانَ" ۽ "اِنَّآ اَنْزَلْنَاهُ".

سوال:- غنه ڇا کي چئبو آهي؟

جواب:- غنه جي معنيٰ آهي، نڪ مان آواز ڪڍڻ ۾ ٿورو ڀڻڪو ڪري پڙهڻ

جئين استاد اوهانکي پڙهي ٻڌائيندو.

سوال:- يَرْمَلُوْن جو قاعدو ڪهڙو آهي؟

جواب:- يَرْمَلُوْنَ ۾ ڇهه اکر آهن. يَ، رَ، مَ، لام، وَ، نَ. ان جو قاعدو هي آهي، ته انهن ڇهن اکرن جي اڳيان نون ساڪن يا تنوين هوندي ته ان نون يا تنوين کي پوئين حرف سان مِلائي، پاڻ ۾ ادغام ڪري، شَدَّ سان پڙهبو. مثلاً "اَنْ يَقُوْلُوْا" ۾ يَ کان اڳي نون ساڪن آيو آهي ته، نُوْن کي يَ سان مِلائي، يَ جو يَ ۾ ادغام ڪري شَدَّ سان پڙهبو، مثال رَ جي جو "مِنْ رَّبِّهِمْ". نون ساڪن کان پوءِ رَ آئي آهي ته نون کي رَ سان مِلائي، رَ جو رَ ۾ ادغام ڪبو. هنن سڀني ۾ ادغام غنه سان ڪبو، باقي فقط ٻه اکر "يرملون" جا اهڙا آهن جن ۾ فقط ادغام ڪبو، غنه نه ڪبو، سي ٻه اکر لَرَ يعني لام ۽ رَ آهن مثال انهن جو "مِنْ لَّدُنْ" نون کان پوءِ لام آيو آهي ته لام کي لام ۾ ادغام ڪري شَدَّ سان پڙهبو. مثال:- "غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ". هتي تنوين کان پوءِ ر ي کي ر ي ۾ ادغام ڪري بغير غنه جي شَدَّ ڏئي پڙهو.

معلوم هجي ته عربي اکرن جي هجي جا ٻه قسم آهن هڪڙا شمسي ٻيا قمري شمسي انهن اکرن کي چئبو آهي، جنهن جي مٿان الف لام تعريف جا اچي ته لام کي ان اکر سان مِلائي پاڻ ۾ ادغام ڪري شَدَّ سان پڙهبو، جئين:- وَالشَّمْسِ ۽ قمري حروف اهي آهن جن تي الف لام اچي ته لام ظاهر ڪري پڙهبو. پوئين اکر ۾ ادغام نه ڪبو، جئين:- وَالْقَمَرِ.

سوال:- شَمْسي اکر ڪهڙا آهن، ۽ قمري ڪهڙا آهن؟

جواب:- شَمْسي اکر ڪُل ١٤ آهن جي هن بيت ۾ گڏيل آهن.

طِبْ ثُمَّ صِلْ رُحْمًا تَفُزْ ضِفْ ذَا نِعَمْ ۞ دَعْ سُوْءَ ظَنٍّ زُرْ شَرِيْفًا لِلْكَرَمْ

هر هڪ ڪلمه جي منڍ وارو اکر شمسي آهي يعني طَ، ثَ وغيره

۽ قمري حروف ٻه ١٤ آهن جي سڀ هن لفظ ۾ گڏيل آهن.

اِبْغِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيْمَهُ يعني همزه، بي، غين الى آخره.

قُرّاء سَبْعَه

جاڻڻ گھرجي ته قرأت جا ست امام آهن، جن جي قرأت دنيا ۾ مشهور، معروف ۽ متواتر مروج ٿيل آهي- انهن جا نالا هي آهن:- امام نافعؒ مدني، ابن ڪثيرؒ مڪي، ابو عمروؒ بصري، ابن عامرؒ شامي، امام عاصمؒ ڪوفي، امام حمزهؒ ڪوفي، امام علي ڪسائيؒ ڪوفي. ٽي قرأتون ٻيون به مشهور آهن، جن کي هنن ستن سان ملائي، قارين جي اصطلاح موجب قراءات عشر چئجي ٿو- انهن امامن جا نالا هي آهن، ابو جعفر مدني، يعقوب حضرمي، خلف بزار، جيئن مذهب چار آهن ۽ انهن جا امام به چار آهن. تيئن قرأت جا امام ست آهن ۽ ٽي ٻيا به آهن، جي هنن سان گڏجي ڏهه ٿين ٿا-

هي به ڄاڻڻ گھرجي ته انهن قارين جون قرأتون، سڀ صحيح ۽ متواتر آهن، جو ته سڀ رسول الله صلي الله عليه وسلم کان منقول آهن ۽ حضرت جبرئيل عليه السلام پڙهايون آهن اهو اختلاف ڪو مضر ۽ خلاف مقصود جي نه آهي معنيٰ ۾ ڪو تفاوت ڪونه آهي، فقط هر قوم قبيله جو لهجو پيو پيو آهي، مثال طور سنڌي زبان ۾ ڏسو! لاڙ جي سنڌي ٻي، اتر جي ٻي. شڪارپوري ماڻهو چوندو ته "اڄ مان ڪراچي ويندم، سياڻي موٽي ايندم". لاڙي چوندو، "اڄ آئون ڪراچي ويندس، سياڻي وري ايندس". هن وقت عربستان، خراسان ۽ سنڌ ۾ قرأت امام عاصمؒ جي بروايت حفص رائج آهي، مگر اسان کي ٻين قارين جي قرأت تي به اعتراض نه ڪرڻ گھرجي جيئن اسان حنفي مذهب وارن کي ٻين امامن، شافعي ۽ مالڪي تي اعتراض ڪرڻ نه گھرجي. هو پنهنجي امام جي تقليد ڪن ٿا، مثلاً "اَلْحَمْدُ" ۾ هڪڙي قرأت آهي "مَالِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ" ٻي قرأت آهي "مَلِكِ يَوْمِ الدِّيْنِ". "صِرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ" ۾ هڪڙن جي قرأت آهي صاد سان ۽ ڪن جي قرأت آهي سين سان، مگر ڳالهه ساڳي آهي

فائده قرآن شريف ۾ سورتون هڪ سو چوڏهن (١١٤) ۽ آيتون ڇهه هزار ڇهه سو ڇاهٺ (٦٦٦٦) آهن، جيئن هن بيت ۾ مولانا جاميؒ چيو آهي:-

آيتِ قرآن که خوب و دلکش است
شش هزار و ششصد و شصت و شش است (٦٦٦٦)

قرآن شريف ۾ اکر مفردات حرف الف کان وٺي ي تائين جملہ ست لک ڇاويهه هزار ٽي سو ٻه آهن هر هڪ اکر جو تعداد جدا جدا آڳاٽين ڪتابن ۾ لکيل آهي اسين هت ڊيگهه جي سبب زياده نٿا

لکون، اوهانکي شوق هجي ته کشکول شيخ بهاءالدين عاملي ۾ ڏسي معلوم ڪري سگهو ٿا.

قرآن شريف ۾ پنجويهن نبين سڳورن جا نالا مذکور آهن، سڀني جو سردار ساڳئي بني ڪريم محمّد صلي الله عليه وسلم آهي، آدم[2] عليه السلام، ادريس[3] عليه السلام، نوح[4] عليه السلام، هود[5] عليه السلام، صالح[6] عليه السلام، ابراهيم[7] عليه السلام، لوط[8] عليه السلام، اسماعيل[9] عليه السلام اسحاق[10] عليه السلام، يعقوب[11] عليه السلام، يوسف[12] عليه السلام، ايوب[13] عليه السلام، شعيب[14] عليه السلام، موسیٰ[15] عليه السلام، هارون[16] عليه السلام، يونس[17] عليه السلام، داؤد[18] عليه السلام سليمان[19] عليه السلام، الياس[20] عليه السلام، اليسع[21] عليه السلام، زڪريا[22] عليه السلام، يحيٰ[23] عليه السلام، عيسیٰ[24] عليه السلام، ذوالکفل[25] عليه السلام. اڪثر مفسرن وٽ نبي جو نالو آهي- صلواة الله تعالیٰ وسلامه عليهم اجمعين، ۽ اصحابن ۾ فقط زيد بن حارثه جو نالو صريحًا مذکور آهي، باقي مهاجرن ۽ انصارن جي لقب سان گڏ مذکور آهن

اصطلاحات العلماء

صلعم، مخفف صلی الله عليه وسلم کان آهي. مگر اوهانکي صلعم نه لکڻ گهرجي سڄو صلوٰ ڪامل صلی الله تعالیٰ عليه وسلم لکڻ گهرجي. رضه، مخفف رضی الله تعالیٰ عنه جو آهي. رح مخفف رحمة الله عليه جو آهي. الخ مخفف الیٰ آخره جو آهي. کک، مخفف کذٰلک جو آهي. عم، مخفف عليه السلام جو آهي. تعم، مخفف تعالیٰ جو آهي. عط، مخفف عطف جو آهي. انا- مخفف انبأنا يا اخبرنا محدثن جي اصطلاح ۾ آهي. ثنا- مخفف حدثنا جو محدثن وٽ آهي. ح - مخفف تحويل جو محدثن وٽ آهي. م- مخفف متن جو آهي "ش" مخفف شرح جو آهي. "س" مخفف سوال جو آهي "ج" مخفف جواب جو آهي. "ه"- مخفف سنه هجري جو آهي "ع" مخفف موضوع جو آهي. "جج" مخفف جمع الجمع جو لغوين وٽ آهي. "مکد" "مخفف من کل واحد" جو آهي. مثلاً طبيب لکندا آهن:- سنا ترُبد، مکد مثقال يعنی هر هک ڪوا جو وزن هک مثقال. "۱۲" ابجد جي حساب موجب "حد" جو مخفف آهي، حد جا عدد ۱۲ آهن

فائدہ قلمي ڪتابن ۾ ڪتابن جا اوهانکي اصطلاح معلوم ڪرڻ ضروري آهن ڪتاب جي حاشيي تي اڪثر لکندا آهن:- "بلغ" "يا بلغت" تنهن جي معنیٰ ته هي ڪتاب پڙهي ڪتاب سان هن هند

تائين پهتيو ويو آهي ۽ اُتي ڪم هلندڙ آهي - "بَلَغَتْ مَ ت" تانيث جي آهي . يعني بلغت العقابة الیٰ هٰهنا - مگر تخفيف جي واسطي "ت" ڏگهي نہ لکندا آهن مگر "ت" ننڍي بلغ ڪري لکندا آهن يا بلغ مذڪر جي صيغه سان لکندا آهن يعني بلغ التصحيح -

(٢) ڪي لفظ ، يا ڪي جملا ڪتاب ۾ رهجي ويندا آهن تہ انهن جي مٿان ٻه ڏئي ، سُنهن اڪر ۾ (لا) ۽ (الی) لکندا آهن يعني هتان کان هيستائين اکر زائد غلطي سان لکيل آهن ، سي ڪتاب جا نہ سمجهڻ گهرجن . مثلاً لا قال الشيخ ابن الحاجب في الكافية الی -

(٣) جيڪڏهن ڪي اکر ڪاتب کان لکڻ کان وسري ويندا آهن تہ انهن اکرن تان ليڪ ڇڪي حاشيہ تائين پهچائيندا آهن ۽ اُهي اکر ڇڏيل حاشيي تي لکي پڇاڙي ۾ نشاني (ص) ڏيندا آهن ، مخفف وصل کان آهي يعني هي حاشيہ ڪتاب سان ڳنڍيو ڇڏيو .

(٤) ڪتاب تي ڪنهن حاشيہ يا مضمون پوري ٿيڻ کان پوءِ لکندا آهن (١٢) يعني هن حد تائين حاشي پوري ٿي وئي ۽ جاءِ داب ۽ ڏال جا چار جملہ ٿيا ٢ يعني هن حد تي ڳالهہ پوري ٿي

فائده جيڪڏهن ڪتاب جي وچ ۾ ڪا جاءِ خالي ۽ اڻ لکيل ڇڏيل هوندي آهي ، تہ ان تي لکندا آهن "صَحَّ الْبَيَاضُ" يعني خالي اڻ لکيل جاءِ صحيح آهي ، غلطي کان رهيل نہ آهي اوهين مضمون ڳنڍي لکو ۽ پڙهو .

فائده ادبيه ردالمحتار "شامي" فقه جو مشهور معروف ڪتاب آهي ، رد لفظ مضاف محتار مضاف اليه آهي ، قاعده موجب رد جي مٿان الف لام آڻڻ غلط آهي يعني الرد المحتار لکڻ ۽ چوڻ غلط آهي . برخلاف ان جي الدر المختار متن شامي جو الف لام سان آهي بغير الف لام جي رکو ڪن ۽ في دُرِّ المختار لکڻ ۽ چوڻ غلط آهي . فَاحْفَظْ فَاِنَّهَا مِنْ مَزَلَّةِ الْاَقْدَامِ .

استادن کان نقل ٿيل واقعہ تہ دُرِّ جو ڪتاب مخدوم صاحب علامہ محمد هاشم ٺٽوي جي وقت ۾ هڪڙو عرب مسافر کڻي آيو هو ، مخدوم صاحب اهو ڪتاب ڏٺو ۽ ڏاڍو پسند ڪيو . عرب صاحب کي چيائين تہ مهرباني ڪري مونکي اهو ڪتاب نقل ڪرڻ لاءِ ڏيو . عرب صاحب انڪار ڪيو تہ سڀاڻي آءٌ وڃڻ وارو آهيان پوءِ مخدوم صاحب چيو تہ هڪڙي رات لاءِ عنايت ڪيو سڀاڻي موٽائي ڏيندس . ڪتاب جزا جز ڪري پنهنجن شاگردن کي لکڻ لاءِ ڏنائون . جن سڄي رات ويهي صبح تائين نقل ڪيو . صبح جو ڪتاب عرب صاحب کي موٽائي ڏنائون . آفرين باد برين همت مردانہ تو -

تمّت

ڪتبہ نور احمد سومرو